

УДК: 330.34:339.9.012

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

А. Г. Герасименко, д. е. н., доцент, Київський національний торговельно-економічний університет, geranzhel@gmail.com

У статті систематизовано існуючі підходи до визначення економічного змісту трансформації економічних систем. Виділено та обґрунтовано три ключові вектори такої трансформації: інституційний, ресурсний та територіально просторовий. За кожним із векторів визначено основні стадії трансформації, детерміновано поточну стадію трансформації для більшості сучасних економічних систем. Шляхом поєднання зазначених векторів побудовано модель трансформації економічних систем як теоретичне узагальнення попередніх віх трансформаційного процесу та основу для прогнозування його подальшого розвитку.

Ключові слова: економічна система, трансформація економічних систем, вектор трансформації, інститут, продуктивні сили, глобалізація.

Постановка проблеми. Поняття економічної трансформації широко використовується у вітчизняній економічній думці, що є логічним наслідком тих трансформаційних процесів, які відбуваються в економіці України протягом останніх понад двадцяти років. Втім саме цей історичний процес і зумовив певну односторонність відповідних досліджень. До недавнього часу багате поняття економічної трансформації сприймалося науковцями і пересічними громадянами виключно як синонім переходу економіки від адміністративно-командної системи до ринкової. Цей аспект трансформації економічних систем активно досліджувався такими відомими українськими вченими як В. Бодров [1], В. Геець [2], С. Злупко [3] тощо. Аналогічні погляди на проблему трансформації економічних систем знаходимо у Л. Бальцеровича [4], Я. Корнаї [5], В. Папави [6] та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не вступаючи у суперечність з цим підходом останніми роками набув популярності інший, методологічний підхід до дослідження трансформаційних процесів, представлений у роботах Г. Башнянина [7], Н. Гражевської [8], П. Леоненка [9] тощо. Ці вчені акцентують увагу не стільки на певному процесі трансформації конкретної економічної системи, скільки на самій його суті. Наприклад, Г. Башнянин розглядає транс-

формацію як одну із стадій розвитку економічної системи, що передбачає її реорганізацію, перетворення в елемент іншої «вищої» системи [7, с.164–165]. Схожу позицію знаходимо у П. Леоненка, який визначає трансформацію не просто як пристосування (мімікрію) якоїсь системи до умов господарювання, але як заміну попередньої економічної системи якісно новою чи принаймні значну зміну наявної економічної системи, у результаті якої виникає і починає діяти новий господарський механізм. Таким чином, вчений робить акцент на дискретності трансформаційних змін. Він пише, що економіка суспільства не може перебувати постійно, безперервно в процесі трансформації. Поза певним перехідним періодом вона функціонує як організаційно, інституційно, національно-просторово сформована стабільна економічна система [10, с.24].

Серед інших прихильників стадійного, революційного трактування економічного змісту процесу трансформації можна назвати В. Кириченка [11], Д. Норта [12, с.116], Е. Тоффлера [13] та ін. Погоджуючись з ними до певної міри, все ж більш коректним вважаємо двоїсте трактування природи економічної трансформації Н. Гражевської. Вчена пропонує розрізняти трансформацію у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, аналогічно до дослідженого вище підходу, трансформація визначається

нею як внутрішня складова еволюційного процесу, короткострокове оновлення системи шляхом її стрибкоподібних якісних перетворень [10, с. 23–24]. А ось у широкому розумінні Н. Гражевська та Д. Євдокимова представляють трансформацію як процес перетворень, який поєднує в собі як еволюційну, так і революційну форми розвитку економічної системи. При цьому момент переходу системи до іншої траєкторії розвитку трактується як царина революційних зрушень, а процес адаптації системи до нової траєкторії та накопичення факторів, що призведуть до майбутньої катастрофи, визнається процесом її еволюційного розвитку [14, с.23]. Тобто йдеться про синергізм еволюційних та революційних змін в структурі трансформаційного процесу, логічну цілісність та нерозривність ланцюгу переходів економічної системи зі стійкого стану в нестійкий, і навпаки.

Таке бачення змісту економічної системи, на наш погляд, здатне зняти акценти із зовнішніх форм трансформації (характерні наведеним вище визначенням процесу трансформації економічних систем), звертаючи увагу дослідника на глибинну сутність, економічну роль і призначення трансформаційного процесу. Останнє, на думку І. Бураковського, полягає у зміні існуючого господарського порядку з метою забезпечення економічного зростання [15, с.338], на думку А. Шастітка [16, с184] й Д. В. Велде [17] – в підвищенні ефективності господарювання, а К. Брейсінгер та К. Дяо вказують на економічну, соціальну та інституціональну модернізацію для досягнення вищого рівня розвитку суспільства як цільову орієнтацію трансформаційного процесу [18, с.9].

Формулювання мети статті. Вказані науковцями цілі, як бачимо, є досить універсальними, такими, що віддзеркалюють інтенси будь-якої, а не лише однієї конкретної економічної системи, чи певної групи економічних систем, що наштовхує нас на думку про наявність деякої загальної моделі трансформації економічних систем. При цьому слід розуміти, що висловлена гіпотеза не означає відсутності специфічних рис трансформації окремих економічних систем. Йдеться лише про ймовірну наявність

спільних векторів розвитку економічних систем світу. Перевіримо цю гіпотезу, аналізуючи широкий спектр існуючих досліджень напрямків та механізмів трансформації економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ранжуючи дослідження за мірою популярності представленого ними підходу, почнемо свій аналіз з досліджень ринкової трансформації. Саме так прийнято називати трансформацію адміністративно-командної системи постсоціалістичних країн у ринкову чи змішану економічну систему. В. Геєць, аналізуючи причини запуску революційної стадії ринкової трансформації в українській економіці кінця ХХ ст., визначає наявність цілого ряду інституційних провалів адміністративно-командної системи. Він пише, що в планово-розподільчій економіці, яка управлялася директивно, відсутніми були необхідні стимули удосконалення виробництва, й насамперед, конкуренція товаровиробників, як всередині країни, так і з боку іноземної продукції, слабо діяли важелі матеріальної зацікавленості, інноваційна мотивація і т. д... Посилювалося відставання від розвинених країн за ефективністю виробництва. Уповільнювались темпи економічного зростання [2, с.23]. Економіка відкочувалася по кривій економічного розвитку, вимагаючи революційного ривка в цілях забезпечення її ефективності та формування стимулів до економічного зростання. Тобто, йдеться про класичну передтрансформційну диспозицію, причиною якої, на думку, вченого була невідповідність діючої системи економічних інститутів вимогам сучасності та потребам економічного прогресу [2, с.29]. А отже, основним завданням ринкової трансформації у постсоціалістичних країнах, й насамперед в Україні, виявилася зміна системи діючих економічних інститутів.

Така точка зору тісно корелює із цілим напрямом досліджень економічної трансформації, які визначають останню як:

- видозміну соціальних інституцій та структур, що часом супроводжується їх докорінним оновленням [19, с.374];
- природну динаміку інституційних рамок, що змінюються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників [20, с.176];
- процес еволюції, що відбувається шляхом

спонтанного відбору ефективних інституцій, які сприяють формуванню досконалої моделі ринкової економіки [21, с.76] та ін.

Якщо сюди ще додати бачення ряду відомих вчених – економістів щодо суті економічної системи як комплексу господарських інститутів [9, с.41, 22, с.15] (хоча особисто ми вважаємо такий підхід надто однобоким, відводячи комплексу господарських інститутів важливу роль господарського механізму як складової економічної системи суспільства), то можемо впевнено говорити про те, що одним із базових напрямів трансформації економічної системи є інституційна трансформація, що відбувається як шляхом формування нових, нехарактерних попередній економічній системі економічних й соціальних інститутів, так і шляхом зміни співвідношення сил, потужності порівняльного впливу уже існуючих інститутів на перебіг економічного процесу.

Безумовно, такі інституційні зміни у різних економічних системах носять якнайрізноманітніші прояви, а сам перелік задіяних інститутів вираховується десятками, а то й сотнями. Тому, у своєму дослідженні цього базового вектору трансформації економічних систем ми звертаємо увагу на такі системні інститути як домогосподарство, ринок, держава і корпорація¹ (рис. 1).

Рис. 1 Трансформація базових інститутів економічних систем

Навряд чи хто сперечатиметься з тим, що у первісному суспільстві чи навіть в період простого товарного виробництва саме сім'я і створене на її базі домогосподарство являли собою домінуючий системний інститут, який породжував, координував і регулював систему похідних інститутів як основних регламентів організації суспільного

життя. Підтвердження цьому ми знаходимо навіть у тексті Старого Заповіту.

По мірі ж розвитку товарного виробництва, коли господарська практика почала все частіше й систематичніше виходити за межі сімейного, племінного кола, виникла потреба у формуванні нового системного інституту, здатного відрегулювати економічні відносини між окремими домогосподарствами, що у зовнішньому середовищі виступали як незалежні економічні суб'єкти. Таким інститутом, на наш погляд, став ринок.

Зрозуміло, що на зорі становлення розширеного товарного виробництва, коли низько дисперсна маса учасників товарного обігу тільки накопичувалась, інститут ринку суттєво відрізнявся від свого зрілого аналога, описаного у працях класиків політичної економії, втім уже тоді почалося створення системи підпорядкованих йому інститутів, що визначали передумови формування попиту і пропозиції обмеженого асортименту товарів, які визнавались об'єктами купівлі-продажу, закладали торговельні звичаї тощо. Але ще багато століть потому роль ринку в економічній системі залишалася спорадичною. І лише у XVIII ст. зі здобуттям товарної форми такими традиційно неринковими факторами виробництва, як земля і робоча сила, ми спостерігаємо його становлення у ролі домінуючого економічного інституту [23, с. 83–84]. Коментуючи цю історичну віху К. Поланьї пише, що «відтепер вже не економіка «вбудовується» в систему соціальних зв'язків, а соціальні зв'язки – в економічну систему» [23, с.70].

Домінування ринку не було тривалим. Уже наприкінці XIX ст. ринкова система (економічна система, в якій домінуючим інститутом був ринок) накопичила критичну масу дисфункцій, здебільшого породжених такими суто ринковими інститутами як монополія, безробіття, інфляція та ін., вимагаючи трансформації діючої інституційної матриці. Заміну, чи точніше доповнення, їй не прийшлося довго шукати, так як «ринки й регулювання зростали паралельно» [23, с.82]. Навіть в часи повного панування ідеології ринкового саморегулювання позиції протекціоністів залишалися досить потужними, а розквіт монополій на межі

¹Під корпорацією тут і далі нами розуміється поширена форма представлення інституту міжфірмової координації, породженого тривалою практикою контрактації, конкуренції, а також владними відносинами у бізнес-середовищі, спрямованими на забезпечення погодженості господарської діяльності окремих суб'єктів господарювання шляхом її додаткової інституціоналізації і, навіть, регламентування по аналогії централізованим регулюванням діяльності учасників корпорації як господарського об'єднання.

XIX – XX ст. забезпечив широку суспільну підтримку запровадження антитрестовського законодавства та пов'язаних з ним державних інституцій. На досягнення «дна» економічного циклу, породженого безроздільним пануванням ринку, національні економічні системи зреагували на подив однамітно [23, с.230], вдавшись до широкого запровадження інститутів державного регулювання економіки, що з часом все більше виходили за межі проповідованої ринковою ідеологією ролі «нічного сторожа». Тут йдеться як про політику державного стимулювання попиту, що остаточно пододала моноцентризм інституційної матриці тогочасних економічних систем капіталістичного типу, так і про повальну націоналізацію та запровадження державно-планової системи в СРСР та країнах РЕВ. Наскільки б не відрізнялась інституційна база цих двох економічних систем, причини їх формування були спільними – неспроможність ринкових інститутів кінця XIX – початку XX ст. забезпечити ефективне функціонування економічної системи.

Щодо наступного циклу трансформації, то він проявився не стільки через кризу адміністративно-командної економічної системи (ця криза носила специфічний характер, оминаючи групу капіталістичних економічних систем, а отже не може відображати загальносвітових трансформаційних тенденцій) скільки через так звані провали державного регулювання. Саме вони стали причиною надмірного захоплення ідеями лібералізації економіки наприкінці XX ст., що дорого обійшлася пострадянським країнам як слухняним послідовникам ідей Вашингтонського консенсусу [1, с. 3–16]. Саме вони у своїй неспроможності протистояти ринковій владі монополій та тиску зростаючих потреб бюрократичного апарату породили новий системний інститут економіки – корпорацію. При чому, слід ще раз наголосити, йдеться не стільки про акціонерну форму власності, скільки про спроможність цієї організаційної структури акумулювати під своїм контролем значні економічні, політичні й соціальні ресурси. Ринковий хаос, що не знайшов належного врегулювання в інституті держави, сформував попит на додатковий регулятор, додатковий механізм

системної регламентації господарської діяльності, на формування три- і навіть чотирицентрового інституційного середовища, названого Дж. К. Гелбрейтом «плануючою системою» [24, с.58].

На сьогоднішній день світова економіка в цілому й окремі її національні елементи знаходяться на етапі накопичення критичних ефектів домінування корпорацій, в тому числі транснаціональних, в інституційній матриці характерної їм типової економічної системи. Ринкова влада відповідних інституцій забезпечує ефективну деформацію конкурентних відносин як системи стимулів до економічного зростання, порушуючи баланс всередині самої матриці та стимулюючи її трансформаційне оновлення. Втім це – питання ще далекого майбутнього.

Інший базовий вектор трансформації економічних систем, на нашу думку, описується еволюцією продуктивних сил суспільства. Такий підхід до дослідження джерел, напрямків і механізмів економічної трансформації вже досить тривалий час є домінуючим у західній економічній думці, беручи початок ще з праць А. Фішера [25], С. Кузнеця [26], Х. Ченері [27, с. 624–654]. Все популярнішим він наразі стає і в Україні та на пострадянському просторі в цілому, зустрічаючись у працях П. Леоненка і О. Черпніної [9, с. 137–167], В. Іноземцева [28, с. 3–11], О. Бузгаліна [29, с. 27–39] та ін. Якщо ще десять – п'ятнадцять років тому економічні системи класифікувались вітчизняними науковцями насамперед з інституціональних позицій, то сьогодні все частіше звучить класифікація економічних систем з позицій цивілізаційного підходу, що виділяє:

- 1) доіндустріальне виробництво, в якому переважають сільське господарство і ручна праця;
- 2) індустріальне виробництво, коли переважає велике механізоване промислове виробництво;
- 3) постіндустріальне виробництво, в якому переважають сфера послуг, наука, освіта, інформатика і т. ін. [9, с.95].

Незважаючи на усталеність цієї класифікації, вважаємо такою, що заслуговує на увагу, думку ряду науковців щодо необхідності її розширення шляхом розподілу пер-

шої стадії на дві складові: період збиральництва та полювання і власне доіндустріального виробництва з концентрацією зусиль на сільському господарстві та обслуговуючих його ремеслах [30]. Таким чином, маємо принаймні чотири укрупнені стани економічних систем, що характеризуються домінуванням того чи іншого виду продуктивних сил: робочої сили, землі, капіталу, знань. Покладемо їх в основу відповідного вектору в розроблюваній моделі трансформації економічних систем (рис. 2).

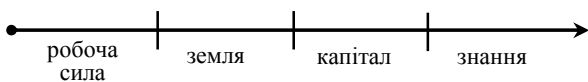

Рис. 2 Трансформація домінуючих продуктивних сил економічних систем

Зважаючи на значну популярність і, як наслідок, дослідженість цього вектору трансформації у вітчизняній та зарубіжній науковій думці, а також відсутність серйозних суперечок щодо загальної логіки цивілізаційного розвитку економічних систем світу, доводити достовірність послідовної зміни зображених на рис. 2 домінант вважаємо недоцільним. Зупинимося лише на останньому етапі трансформації індустріальної економічної системи у постіндустріальну, як такому, що є актуальним сучасності. Свого часу П. Дракер, пояснюючи сутність відповідної трансформації, аргументував її саме швидким перетворенням знання у визначальний фактор виробництва, що відсуває на задній план капітал і робочу силу [31, с.71]. Підтверджуючи цю думку, але змінюючи акценти А. Чухно називає постіндустріальну економічну систему якісно новим видом економіки, що базується на інформаційно-інтелектуальній технології. Вчений пише, що на відміну від попередніх економічних систем із властивим їм домінуванням матеріального виробництва, ця система характеризується абсолютним переважанням сфери послуг, нематеріального виробництва [32, с.74].

Таким чином, отримуємо певний кількісний локатор місця розташування окремих національних економічних систем вздовж зображеного на рис. 2 вектора їх трансформації. Переважання сільськогосподарського

сектору в структурі економіки, характерне деяким сучасним африканським країнам, ідентифікує їх як країни з доіндустріальним типом економічних систем (відрізок під назвою «земля» на рис. 2). Переважання промислового сектору є свідченням індустріального типу економічної системи (відрізок «капітал» на рис. 2). Переважання сектору послуг – постіндустріального (відрізок «знання» на рис. 2). Переміщення окремих країн між відповідними групами в такому разі відобразатиме не що інше, як трансформацію економічних систем у рамках цивілізаційного підходу.

Саме описана особливість цивілізаційного підходу до трансформації економічних систем, що полягає у поступовій зміні домінуючого типу продуктивних сил, яка проявляється у зміні структури відповідної економіки, призвела до появи ще однієї назви у цього типу трансформації – структурна трансформація. Не зважаючи на те, що з суто семантичних засад структурною трансформацією може бути визнана будь-яка більш менш помітна і тривала зміна структури національної економіки, еволюційно так склалося, що про структурну трансформацію прийнято говорити саме в ключі зміни співвідношення між аграрним, індустріальним та нематеріальним секторами економіки, які забезпечують рух економічної системи вздовж наведеного вище вектора трансформації.

Отже, маємо уже два базові вектори трансформації економічних систем, що підтверджують свою чинність для переважної більшості національних економічних систем та отримали широке наукове визнання. Д. Норт, наприклад, зазначає, що технологічні й інституційні зміни – це головні детермінанти соціального й економічного розвитку [12, с.133]. Якщо ж ми поглянемо на них з точки зору структури економічної системи, то побачимо два основні елементи економічної системи: продуктивні сили й господарський механізм. Що ж до третього елементу структури економічної системи – економічних відносин, то вважаємо їх похідними від продуктивних сил та господарського механізму, такими, що формуються у залежності від досягнутої комбінації перших двох та відображають собою результати

багатоманітних комбінацій широкого комплексу специфікованих інститутів з різними варіантами структури національної економіки.

Ще один вектор трансформації економічних систем, що надзвичайно актуалізувався останнім часом носить просторовий, географічний характер. Він відображає рух економіки від локальних рамок – окремої сім'ї, плем'я, місцевості, до національних та глобальних меж (рис. 3).

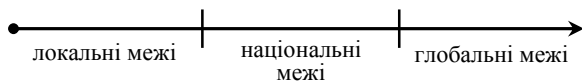

Рис. 3 Територіально просторова трансформація економічних систем

Нехай не вводить в оману уявна простота просторового розширення меж економічної системи, бо це розширення не є лінійним. Воно передбачає формування принципово нової системи інститутів, надає принципово нових рис набору продуктивних сил, створює принципово новий тип економічних відносин. Наприклад, формування національної економічної системи з множини локальних економічних систем, що мало місце наприкінці XIX ст., стало діалектичним результатом прискореного розвитку науки і техніки, пропозиції нових товарів та послуг, певно найважливішою з яких виявилась залізниця. Транспортування широкого (а не обмеженого, як у період географічних відкриттів) набору товарів і робочої сили спростилося, прискорилось й здешевіло, примусивши учасників ще вчора незалежних локальних ринків рахуватись один з одним. Локальна конкуренція перетворилась на національну, вимагаючи кардинально нових способів боротьби за споживача чи робітника, в тому числі й шляхом покращення якості товарів та умов праці. Адже можливості вибору як на товарних так і на ресурсних ринках зросли у прогресії. Монополія локальних виробників і роботодавців була зруйнована.

Натомість з'явилася потреба в уніфікації інституційної бази такої економічної системи. Найбільш яскравим прикладом такої уніфікації стала громадянська війна у США, яка радикальним чином вирішила

багаторічний економічний конфлікт між плантаторами півдня й промисловцями півночі щодо статусу чорношкірого населення як важливого складника робочої сили, власності на землю, єдиного податкового та митного режиму тощо.

Сьогодні ми спостерігаємо поступове становлення глобальної економічної системи. Воно проявляється через різноманітні регіональні економічні союзи чи принаймні зони вільної торгівлі, через діяльність транснаціональних корпорацій, які за своєю потужністю – товарооборотом, економічною й політичною владою переважають окремі держави, через ефект каліфорнізації, який уніфікує потреби, попит і зрештою товарну структуру національних економік. Н. Гражевська пише, що глобалізація є закономірним наслідком взаємовпливу та взаємопереплетення множинності локальних трансформацій різнорівневих соціально-економічних систем, планетарна самоорганізація яких породжує нову якість світогосподарського розвитку [8, с.132]. Ця нова якість пов'язана з переходом від взаємодії національних економік та політичних систем між собою на світовому полі до взаємодії глобальних гравців на полях національних держав тією мірою, якою глобальні гео-економічні та геополітичні процеси є домінуючими стосовно національних [33, с.5]. Національні кордони перестають відповідати межах окремих економічних систем, формуючи підґрунтя для подальшого формування єдиного глобалізованого світогосподарського комплексу. Зрозуміло, що це станеться не завтра, а може не станеться й ніколи. В цьому сенсі на увагу заслуговує думка прихильників економічної синергетики, що розглядають глобалізацію як закономірний наслідок чергування ієрархізації та деієрархізації соціальних дисипативних структур, виділяючи абсолютну та відносну глобальну самоорганізацію. На відміну від відносної (тимчасової, минущої) глобалізації, яка завершується дезінтеграцією та деієрархізацією глобальних структур, абсолютна глобалізація є необоротною, заснованою на потенційно нескінченній послідовності відносних глобалізацій [8, с.132].

Частковим підтвердженням цієї точки зору може слугувати загальна динаміка про-

ТОП-10 країн світу за індексом економічної глобалізації, 2012 р., [34]

Країна	Індекс економічної глобалізації	Темп приросту 2012/2011, %
Ірландія	91,30	-0,76
Нідерланди	91,24	-0,07
Бельгія	91,00	-0,48
Австрія	90,24	-0,07
Сінгапур	87,49	-0,87
Швеція	86,59	-0,80
Данія	86,30	-1,19
Португалія	86,29	-0,50
Швейцарія	86,04	0,55
Фінляндія	85,64	-0,07

цесу глобалізації, зображена на рис. 4 зміною індексу глобалізації за версією КОФ. Як бачимо, час від часу процес глобалізації уповільнювався (1986 – 1989 рр., 2001 – 2002 рр., 2007 – 2012 рр.), втім по завершенню цього кризового (як по відношенню до процесу глобалізації, так і по відношенню до ділової активності) періоду глобалізаційні тенденції відновлювались, в цілому забезпечивши зростання індексу глобалізації майже у півтора рази за останніх 30 років.

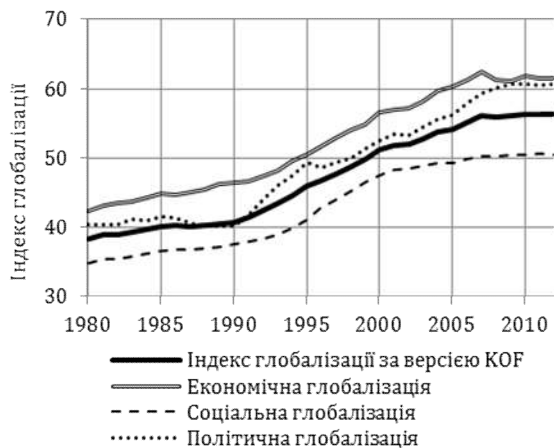

Рис. 4 Динаміка зміни індексу глобалізації за версією КОФ протягом 1980 – 2012 рр., [34]

Аналізуючи рис. 4 слід звернути увагу на те, що саме економічна глобалізація є двигуном загального глобалізаційного процесу. Протягом усього дослідженого періоду коефіцієнт економічної глобалізації перевищував загальний рівень індексу глобалізації в середньому на 5 %. Саме переплетіння і взаємопроростання економічних систем є стимулом для подальшої політичної й соціальної інтеграції окремих країн. А отже, маємо підтвердження на користь того, що глобалізація є активним вектором трансформації економічних систем сучасного суспільства, а не просто зовнішнім ефектом зміни соціально-політичної картини світу.

При цьому хочеться звернути увагу на регіональні особливості економічної глобалізації. Найбільш глобалізованим в економічному сенсі регіоном світу наразі є Європа. З топ-10 лідерів рейтингу країн за значенням індексу економічної глобалізації у 2015 р (за даними 2012 р.) дев'ять розташовані у Європі (табл. 1).

Особливу роль в залученні Європи до глобального економічного, соціального й політичного середовища зіграла постсоціалістична революція, що на початку 1990-х років створила на політичній карті світу цілий ряд нових країн-держав та забезпечила дійсний суверенітет і можливість самостійного вибору вектору інтеграції (в тому числі і економічної) для ще більшої їх кількості. Тут ми бачимо небувалий стрибок (на понад 10 пунктів за три роки: 1991–1993 рр.) в динаміці регіонального індексу економічної глобалізації (рис. 5).

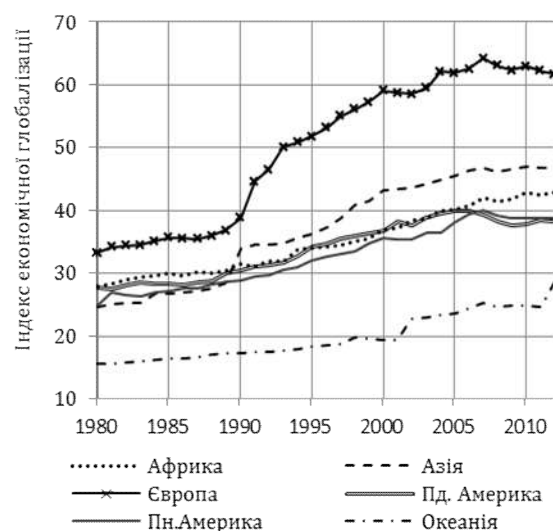

Рис. 5 Динаміка зміни регіональних індексів економічної глобалізації за версією КОФ протягом 1980 – 2012 рр., [34]

Хоча слід віддати належне, що ще близько 15 років потому, аж до початку сві-

тової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., Європа утримувала високі темпи економічної глобалізації, логічним результатом яких стало наближення до деякої умовної межі, за якою інтеграційні процеси урівноважуються дезінтеграційними, усуваючи вплив факторів «відносної глобалізації» на трансформацію відповідних економічних систем й підпорядковуючи їй в цьому аспекті тільки дії факторів «необоротної глобалізації». Як результат – сьогодні темпи глобалізації в європейських країнах є статистично незначними. Наприклад, у 2012 р. порівняно з 2011 р. вони в середньому склали 1,2 %, а для десятки лідерів – (-0,4 %) (табл. 1). Натомість менш глобалізовані країни сьогодні показують досить високі темпи глобалізації (табл. 2).

Таблиця 2
ТОП-10 країн світу
за темпом приросту індексу економічної
глобалізації, 2012 р., [34]

Країна	Індекс економічної глобалізації	Темп приросту 2012/2011, %
Ліберія	21,68	39,55
Вірменія	9,12	57,76
Таїланд	8,24	71,02
М'янма	7,46	33,01
Болгарія	7,23	76,11
Малаві	6,26	43,45
Мавританія	5,66	47,10
Лесото	5,08	47,41
Домініканська Республіка	4,96	41,15
Афганістан	4,46	30,62

Описана різниця у стані та темпах економічної глобалізації в жодному разі не може бути списана на національні особливості трансформації економічних систем. Вона відображає системну еволюційну трансформацію, характерну усій сукупності економічних систем. Це видно із рис. 5, де агреговані в регіональні групи показники економічної глобалізації ілюструють еволюційну етапність руху відповідних економічних систем вздовж осі їх просторової трансформації. Основними провідниками глобалізаційного руху у 1980-х роках виступали країни Північної Америки, в 1990-х – Європа, а

в 2000-х вони поступилися лідерством країнам Азії, Африки та Океанії [34].

Все активніше включення країн, що розвиваються, в процес глобалізації являється ще одним аргументом на користь поширеної точки зору щодо обрання такими країнами наздоганяючого типу розвитку, а отже – і аргументом на користь спільності траєкторії трансформації більшості економічних систем сучасного світу.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, спробуємо поєднати щойно обґрунтовані вектори трансформації в рамках деякої єдиної моделі трансформаційного процесу. Адже кожен із цих векторів не є автономним. Рух економічної системи за ними є взаємопов'язаним і взаємозалежним, забезпечуючись циклічною передачею трансформаційних імпульсів від одного вектора до іншого, що зображено на рис. 6 та підтверджується результатами ретроспективного аналізу трансформаційного процесу.

Так, на первісних етапах розвитку традиційних економічних систем, в яких домінуючим видом діяльності було збиральництво, тваринництво, землеробство, а базовими продуктивними силами – робоча сила і земля, товарний обмін носив випадковий характер й обмежувався вузькими територіальними рамками життєдіяльності общини. По мірі ускладнення виробничих процесів й обумовленого ним поділу праці, появи перших купців, здатних пов'язувати між собою віддалені локальні ринки, відбувається перехід до ринкової організації економічної системи. Ринковий регулятор входить до складу господарського механізму, перебираючи на себе з часом все більше регуляторних функцій у інституту домогосподарства, нездатного до ефективної організації процесу господарювання в розширених територіальних межах. По мірі розвитку ринкового господарювання, поширення його правил й регламентів уже не тільки на товарний, але й на ресурсний простір, перетворення землі й робочої сили на товар, а отже їх підпорядкування більш універсальному ресурсу – капіталу, відбувається перехід економічної системи від традиційного типу до індустріального.

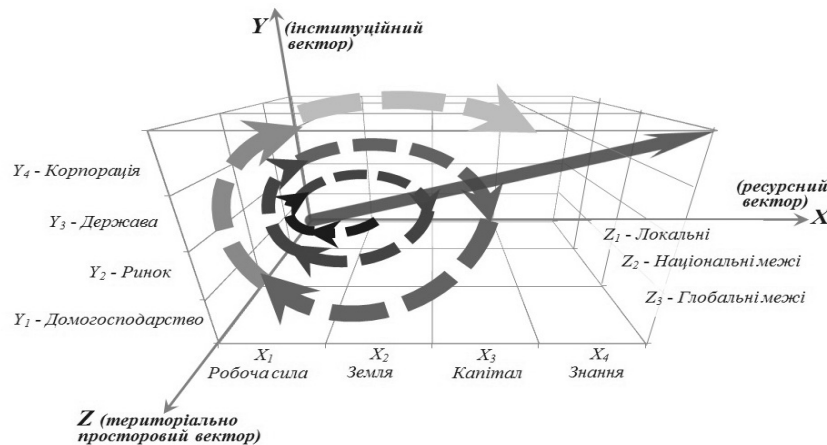

Рис. 6 Модель трансформації економічних систем

Процес індустріалізації, в свою чергу, характеризується активним впровадженням результатів науково-технічної революції, ключовими серед яких є залізниця, телеграф, телефон, стимулює чергове розширення територіальних меж економічної системи, в якій простішим, швидшим і дешевшим стає переміщення товарів, уможливаються перші прототипи дистанційного управління бізнесом. Перехід економіки від локальних до національних меж вимагає відповідних змін інституційного середовища, яке потребує уніфікації господарських порядків в межах всієї національної економіки, підсилюючи роль держави як альтернативного ринку регулятора. По мірі витіснення державними інститутами ринкових у структурі господарського механізму економічної системи формується новий перекоп, що характеризується вже не ринковими провалами, а державними, серед яких державний монополізм, регуляторне захоплення тощо. На цю неефективність економічна система реагує народженням нового базового економічного ресурсу – знань, акумуляція якого забезпечує її перехід від індустріального типу до постіндустріального. Оскільки швидкість та ефективність переміщення знань в економіці значно перевищує аналогічні показники для інших економічних ресурсів, то логічним наслідком відповідного етапу трансформації стає розширення меж економічної системи порівняно з національними, підвищення її відкритості, залученості до світогосподарських процесів. Останнє знижує впливовість державних регуляторів на діяльність зростаючої групи транснаціональних суб'єктів

господарювання, підвищуючи роль корпоративної координації в організації економічної системи.

Таким чином, маємо діючу модель трансформації економічних систем, яка не тільки дозволяє пояснити логіку трансформаційних змін, що відбувалися протягом всієї історії існування людства, але й формує основу для прогнозування таких змін у майбутньому. Вона дозволяє, абстрагуючись від національних особливостей та множини конкретних історико-економічних обставин, з'ясувати основні важелі та вектори трансформаційного процесу, які є визначальними для розвитку сучасних економічних систем.

Література:

1. Бодров В. Г. Теорії економічних трансформацій та досвід ринкових перетворень у Східній Європі (1921–2001 рр.) / В. Г. Бодров // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2003. – Вип. 35–36. – С. 3–16.
2. Геєц В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем / В. Геєц // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23–53.
3. Злупко С. Перехідна економіка: сучасна Україна / С. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
4. Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация: очерки на рубеже эпох / Л. Бальцерович – М. : Наука, 1999. – 352 с.
5. Kornai J. The Postsocialist Transition and the State: Reflections in the Light of Hungarian Fiscal Problems / J. Kornai // The American Economic Review. – 1992. – Vol. 82. – Issue 2. – P. 1–21.
6. Папава В. О терминологическом аспекте постсоциалистической трансформации / В. Папава // Общество и экономика. – 2005. – № 7–8. – С. 54–56.
7. Економічні системи : монографія / За ред. Г. І. Башнянина. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2006. – Т. 1. – 484 с.

8. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
9. Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : Навч. посіб. / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.
10. Гражевська Н. І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки / Н. І. Гражевська // Економічна теорія. – 2007. – № 4. – С. 19–29.
11. Кириченко В. Рыночная трансформация экономики: теории и опыт / В. Кириченко // Российский экономический журнал – 2000. – № 11–12. – С. 34–37.
12. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
13. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М., 2002. – 371 с.
14. Євдокимова Д. М. Економічний розвиток: процесний підхід / Д. М. Євдокимова // Стратегія економічного розвитку України : науковий збірник. – 2004. – Вип. 15. – С. 21–24.
15. Бураковський І. У пошуках моделі економічного розвитку / І. Бураковський // Українська державність у ХХ столітті. (Історико-політологічний аналіз) / В. Адамський, Б. Андрусюк, Є. Бистрицький та ін. Кер. авт. кол. О. Дергачов. – К. : Політична думка, 1996. – 435 с.
16. Шаститко А. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. — М. : Экон. фак. МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
17. Velde D.W. Economic transformation: where are we heading, post-2015? [Електронний ресурс] / D.W.Velde // Shaping Policy for Development – Режим доступу : <http://www.odi.org.uk/opinion/8084-economic-transformation-heading-post-2015>
18. Breisinger C. Economic Transformation in Theory and Practice. What are the Messages for Africa? [Електронний ресурс]. / C. Breisinger and X. Diao // IFPRI Discussion Paper 00797. – September 2008.– Режим доступу : <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifridp00797.pdf>
19. Осипов Г. В. Социологический энциклопедический словарь / ред.- коорд. Г. В. Осипов. – М. : Изд. Группа ИНФРА-М - НОРМА, 1998. – 480 с.
20. Кирилюк Є. М. Методологія дослідження процесів трансформації економічних систем у сучасних теоріях / Є. М. Кирилюк, А. М. Прошачликіна // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 172–179.
21. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем: навч. посіб. / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2011. – 286 с.
22. Pryor F. L. Guidebook to the Comparative Study of Economic Systems / F. L. Pryor. – Englewood Cliffs, N. J. : Prentice-Hall, 1985.
23. Полянський К. Велика трансформація. Політичні та економічні істини нашого часу / К. Полянський – СПб. : Издательство «Алтейя», 2002. – 320 с.
24. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс. – 1976. – 408 с.
25. Fisher A. G. B. Production, primary, secondary and tertiary / A. G. B. Fisher // Economic Record. – 1939. – Vol. 15. – P. 24–38.
26. Kuznets S. Underdeveloped Countries and the Pre-Industrial Phase in the Advanced Countries : an Attempt at Comparison / S. Kuznets // The economics of underdevelopment [Selected and edited by A.N. Agarwala and S. P. Singh].- London : Oxford Univ. Press. – 1958. – P. 135–153.
27. Chenery H. B. Patterns of Industrial Growth / H. B. Chenery // The American Economic Review. – 1960. – Vol. 50. – N 4. – P. 624–654.
28. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики / В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 3. – С. 3–11.
29. Бузгалин А. В. Россия в глобальной экономике знаний трансформаций: контексты и альтернативы / А. В. Бузгалин // Terra Economicus. Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Том 6. – № 1. – С. 27–39.
30. Dow G. K. The Transition to Agriculture : Climate Reversals, Population Density, and Technical Change / G. K. Dow, N. Olewiler and C. G. Reed [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aeaweb.org/assa/2006/0108_1300_0404.pdf
31. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под. ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 67–100.
32. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 632 с.
33. Бузгалин А. В. Неоекономіка: очерки теорії та методології / Под ред. А. В. Бузгалина. – М. : Экон. фак. МГУ: ТЕИС, 2003 – 244 с.
34. Офіційний веб-сайт Цюріхського інституту дослідження бізнес-циклів Konjunkturforschungsstelle der ETH Zürich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://globalization.kof.ethz.ch/>

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

А. Г. Герасименко, д. э. н., доцент, Киевский национальный торгово-экономический университет

В статье систематизированы существующие подходы к определению экономического содержания трансформации экономических систем. Выделены и обоснованы три ключевые векторы такой трансформации: институциональный, ресурсный и территориально-

пространственный. По каждому из них определены основные стадии трансформации, детерминирована текущая стадия трансформации для большинства современных экономических систем. Путем объединения указанных векторов построена модель трансформации экономических систем как теоретическое обобщение предыдущих век трансформационного процесса и основа для прогнозирования его дальнейшего развития.

Ключевые слова: экономическая система, трансформация экономических систем, вектор трансформации, институт, производительные силы, глобализация.

ESSENCE AND VECTORS OF ECONOMIC SYSTEMS TRANSFORMATION

*A. G. Gerasymenko, D.E., Ass. Prof.,
Kyiv National University of Trade and Economics*

The existing approaches to determination of the essence of economic systems transformation are systemized. Three key vectors of such transformation are highlighted and grounded, in particular: the institutional, resource and spatial vectors. According to these vectors the basic stages of the transformation are defined. The current stages are determined for the most modern economies. Through the combination of these vectors the model of transformation of economic systems is created. It can be used as theoretical generalization of previous milestones of transformation process and as the basis for predicting its future development.

Keywords: economic system, transformation of economic systems, vector of transformation, institute, productive forces, globalization.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М.

Надійшла до редакції 12.06.15.